

## ZAGADNIENIA REGIONALIZMU GÓRSKIEGO W POLSCE \*)

*Przywrócić własne fizjonomie ziemiom przez niwelujący "postęp" zeszarzałym. Wzbudzić ich dumę rasową. Pchnąć do górnej cywilizacji. Pozwać inteligencję, przede wszystkim synów chłopskich, z danych ziem wyrosłych, aby kontakt zerwany z macierzą-ziemią podjęli, aby raz w rok przynajmniej przy czasie ferii, w kąty ojczyście zjeżdżali, aby bez względu na dzielące ich społeczne poglądy – pospólnie, jak my tu, nad odrodzeniem swoich radzili.*

Władysław Orkan, *O związkach Ziemi*. Rzecz wygłoszona na X jubileuszowym Zjeździe Podhalan w Szaflarach w 1926 r.

### ISTOTA REGIONALIZMU NA RÓWNINACH I W GÓRACH

Polska jest krajem nizin. Ogromne płasnie zalegają północ, wschód, a częściowo zachód i południe naszej Ojczyzny. W piaskach mazowieckich środka, jeziornym kraju północy, mokradłach wschodu i łęgach nadwiślańskich, widzimy i odczuwamy słusznie charakter całej niemal Polski. Pszeniczne i żytnie łany rolniczych obszarów są symbolem i upragnionym celem naszej aktywności gospodarczej. Człowiek równin – z wszystkimi cechami jego usposobienia i zamiłowań – stał się w ciągu wieków przeważającym typem Polaka. Te właściwości naszego krajobrazu, naszej psychiki i życia gospodarczego należy brać pod uwagę w rozważaniu wszelakich zagadnień polskiej rzeczywistości. Cechy te odbijają się również na życiu kulturalnym. Wszak na szczęście nikt jeszcze nie wymyślił i nie dokonał całkowitego oderwania człowieka od podłoża, na którym żyjemy, a to mimo niezmiernego postępu techniki oraz związanych z cywilizacją procesów wynaturzenia. W zagadnieniach, dotyczących istoty

---

\*) Przedruk wybranych fragmentów. Wyboru dokonał Edward Chudziński. Pełne wydanie: Walery Goetel, *Zagadnienia regionalizmu górskiego*, Kraków 1936, Wydawnictwo Związku Ziemi Górskich.

bytowania ludzkiego, ma zawsze oddźwięk przyroda kraju, w którym człowiek pędzi swój żywot.

Prawda ta prosta, częstokroć jednak przeoczana, przemawia do nas szczególnie mocno w zagadnieniach regionalistycznych. Jak słusznie mówi prof. S. Pawłowski<sup>1</sup>, regionalizm, który jest „ruchem, zmierzającym do wyróżnienia i do rozpatrywania przedmiotów i zjawisk zachodzących na powierzchni ziemi, według przyrodzonych regionów czyli krain, tkwi w ziemi”.

Określenie takie odnosi się tak do dolin, jak do gór. Ale na nizinach wszystko równający strychulec cywilizacyjny i pseudocywilizacyjny znacznie łatwiej daje sobie rady z właściwościami życia ludzkiego, wytworzonego przez warunki przyrodzone. Dzieje się to stąd, że jednostki regionalne, czy też „krainy” na obszarach płaskich są zwykle mniej wyraźne i odgraniczone od siebie, a często przechodzą jedna w drugą, i dlatego, że łatwiejsza jest tam komunikacja, główna dźwignia cywilizacyjnego równania człowieka.

Inaczej jest w górach. Dzięki podziałowi obszarów górskich przez grzbiety, wskutek trudniejszej komunikacji, większego zróżnicowania krajobrazowego, klimatycznego i gospodarczego, powstają w górach krainy dobrze od siebie odgraniczone i wytwarzają się jednostki regionalne wybitne oraz trudniejsze do zniwelowania. [...]

### CECHY WSPÓLNOTY KARPAT

Góry tworzą przyrodzoną podstawę Polski. Ojczyzna nasza opiera się na południu o część łuku karpackiego, wyrastającego znad Dunaju w okolicach między Wiedniem i Bratysławą i zanurzającego się ponownie w Dunaj koło Żelaznej Bramy. Polska jest krajem, który przylega do łuku karpackiego na jego części znacznej, bo obejmującej ponad 600 km i połowę długości całego łańcucha. Cała partia karpacka Polski tworzy jeden wielki obszar górski, któremu warunki geograficzne i przyrodnicze dyktują wspólność podstaw życia.

Cechy Wspólność tę warunkuje przede wszystkim wzniesienie przyrodzone nad poziom morza. Gdybyśmy nawet wzniesienia nie uważali za podstawowy czynnik dla ustalenia pojęcia geograficznego regionu, jak to czynią niektórzy autorzy, to jednak należy mu przypisać pierwszo-

<sup>1</sup> S. Pawłowski, *Regionalizm geograficzny i jego rozwój w Polsce* [w:] *Ruch regionalistyczny w Europie*; tom II, s. 3. Książka zbiorowa pod redakcją A. Patkowskiego, Warszawa 1934.

rzędne znaczenie w myśl wywodów prof. E. Romera<sup>2</sup>. Wzniesienie nad poziom morza wpływa, jak nic innego, na klimat i całokształt życia organicznego, także ludzkiego. Wyższe wzniesienie Karpat pochodzi od budowy i przeszłości geologicznej. Nie ma miejsca tutaj rozwinąć się dłużej na ten zajmujący temat. Rzut oka na mapę geologiczną Polski poucza nas, jak różną jest budowa Karpat od pozostałej Polski. Polska niżowa pokryta jest pokładami bloków, glin i piasków. Pokłady te pozostawiły lodowce, które w czasie tzw. dyluwium, poprzedzającego erę dzisiejszą, zeszyły pod wpływem spadku temperatury z północy i pokryły grubym płaszczem północną oraz środkową Europę. Spod pokrywy dyluwialnej wydobywają się tu i ówdzie na powierzchnię różne skały starszych formacji geologicznych. Większe takie góry tworzą Góry Świętokrzyskie, pasmo Krakowsko-Wieluńskie, Zagłębie węglowe oraz części Wołynia i Podola. Natomiast Karpaty tworzą masę skał głównie piaskowcowo-lupkowych, wieku starszego od dyluwium, przeważnie trzeciorzędowego, pofałdowanych w długie pasma, ciągnące się wzdłuż łańcucha karpackiego. Tylko nad źródłami Czeremoszów wyłaniają się na południowym wschodzie spod piaskowców i łupków Beskidów Wschodnich starsze skały grupy Czywczyńskiej z utworami krystalicznymi; ze skał granitowych i łupków krystalicznych składa się również bastion Tatr. Tu i ówdzie zalegają w Karpatach wapień, które w Pieninach formują osobliwą grupę górską. Wszystkie skały karpackie są pofałdowane i ponaruszane siłami górotwórczymi, działającymi tu aż do ostatnich czasów. Na materiale skalnym o takim składzie i budowie geologicznej rozwijają swoją działalność siły rzeźbiące powierzchnię ziemi. Wody strumieni i rzek żłobią nieustannie zbocza i grzbiety górskie, nadając im różne formy. Z wodą współdziała powietrze i tak wytwarza się dzisiejsza postać Karpat. Każdy grzbiet, każda dolina i przełęcz wywodzą się z tych warunków geologicznych. One to zadecydowały o wyglądzie górskim Karpat, jak to pięknie ujął w swej syntetycznej pracy o krajobrazie Polski J. Smoleński<sup>3</sup>. Tak stworzyła się wielka karpacka jednostka fizjograficzna, odmienna od reszty ziem polskich. Budowa geologiczna i charakterystyczne dla wzniesienia i klimatu procesy wietrzenia skał złożyły się również na gleby właściwe dla Karpat<sup>4</sup>.

<sup>2</sup> E. Romer, *Rzeźba ziem polskich* [w:] *Geografia ziem polskich*, Kraków 1922.

J. Ochocka, *Krajobraz Polski w świetle mapy wysokości względnych* - Prace geograficzne E. Romera, z. XIII (z mapą).

<sup>3</sup> J. Smoleński, *Krajobraz Polski*, Warszawa 1912.

<sup>4</sup> S. Miklaszewski, *Mapa gleb Polski, podz. 1 : 500.000*, Warszawa 1927.

Na odmiennym od niżowego podłożu morfologicznym i geologicznym rozwija się inny klimat. Z wzniesieniem wzrasta ilość opadów, zimy stają się cięższe i wykazują dłużej zalegającą i obfitszą szatę śnieżną, wieją silniejsze wichry, w Tatrach czasem w postaci wiatrów halnych. Powietrze staje się czystsze i rzeźwiejsze. Wszystko to składa się na klimat ostrzejszy jak w dołach, zarazem jednak decyduje o wartości Karpat, jako ogromnego zbiornika powietrza górskiego i rejonu najlepszych stacji klimatycznych Polski.

Wzniesienie nad poziom morza i budowa Karpat wpływa na charakter wód. Rzeki karpackie są w górnych biegach rwące, kapryśne, łatwo wzbierają i często wylewają. Dna tych rzek i strumieni wyścielają głazy i kamienie, które przy wylewach zasypują gruzem pola uprawne i wywołują wielkie zniszczenia. W wielu wypadkach rzeki górskie płyną korytami lub przebijają się przez wąwozy, tworząc malownicze przełomy rzeczne, jak na Dunajcu, Popradzie, Wisłoku, Czeremoszu.

Szata roślinna Karpat wykazuje osobliwe cechy. Żyje tu szereg roślin właściwych dla gór. Niektóre z nich są pozostałościami z dawnych epok i mówią nam o ciekawej przeszłości Karpat. Krzewy takie, jak różanecznik w Beskidach Wschodnich, kwiaty, jak szarotka w Tatrach, goryczka, zimowit, tojad i wiele innych, są głośnymi ozdobami naszego świata roślinnego. Stosunkowo znaczne nasycenie wilgocią czystego powietrza Karpat, wywołuje przepyszną zieleń łąk, bogactwo i piękno kwiecica podnosi ich urok.

Lasy wiążą całość karpackiego łuku wspaniałym pierścieniem. Niektóre części Karpat są pokryte bujnymi borami, tu i ówdzie o charakterze puszczy. W dolnych regionach las mieszany, szpilkowo-liściasty, w górniejszych drzewostany świerkowe, otulają gęstym płaszczem zbocza gór, wypełniając powietrze rzeźwym aromatem. Panujące w Karpatach drzewo, świerk, przybiera kształt wysmukły, charakterystyczny dla gór. Na górnej granicy lasów pojawiają się piękne, tylko w górach rosnące limby. Jeszcze wyżej zarastają zbocza płyty kosodrzewiny, w najgórniejszych partiach rozpościerają się łąki i hale, a wreszcie nagie skały. W Tatrach wytwarza się wysokogórska pustynia skalna, podchodząca aż pod krainę wiecznych śniegów.

W lasach, dolinach, na grzbietach żyje właściwa Karpatom zwierzyna. Wiele zwierząt, już bardzo rzadkich na równinach, na przykład niedźwiedź, znalazło tu swą ostoję. Inne, jak jeleń, wytworzyły rasy okazalsze od nizinnych. Niektóre ze zwierząt żyją tylko w górach, a kozica i świstak zachowały się od dawnych epok lodowych po czas dzisiejszy jedynie w Tatrach. W ostępach karpackich czai się jeszcze ryś i żbik, w wodach

Dunajca i innych rzek pływają pstrągi i łososie-trocie, w Czeremoszach głowacice. Wśród ptactwa króluje orzeł skalny w Tatrach, różne drapieżce w Beskidach, wielobarwne dzięcioły w lasach karpackich. Pieniny tworzą osobną, szczególnie bogatą w ptactwo, wyspę górską.

Wspólność warunków przyrodzonych łańcucha Karpat wywiera silny wpływ na życie człowieka. Człowiek, bytujący w górach, w warunkach trudniejszych niż na nizinach, walczący z ostrym klimatem i sroższymi zimami, zmuszony do ciągłego pokonywania wzniesień i przeszkód komunikacyjnych, wyrabia się cieleśnie i duchowo w szczególny typ, odmienny niż człowiek nizin. Wytwarza się człowiek gór, lżejszy, szybszy i zwinniejszy, obdarzony bujnym temperamentem i fantazją, łączący pewne przywary z ogromnymi zaletami, jednym słowem ów góral, którego odmiennosc od mieszkańca nizin tak jest znana i tylokrotnie była opisywana w literaturze i nauce. Ze szczepów górskich rekrutują się też najlepsi nasi żołnierze. Podhale, przodujące w zapale patriotycznym i ofiarności na rzecz ojczyzny, dało samo w czasie wielkiej wojny ponad 2 000 wyborowego żołnierza do Legionów Polskich. Huculi bili się mężnie w kilku kampaniach żelaznej Karpackiej Brygady.

Oczywiście czyste cechy górskich szczepów pojawiają się w osiedlach, mających najlepsze warunki rozwojowe, a osiągają swój najwyższy wyraz w poszczególnych jednostkach „honornych” rodów górskich. Bywają jednak wypadki, w których ciężkie okoliczności życia w górach, niedostateczne odżywianie się w ciągu generacji, zła woda, wpływają na skarlenie rasy góralskiej i wytworzenie się jednostek zdegenerowanych pod względem fizycznym i duchowym. W tych wypadkach wpływ wzniesienia i wywołanych przez nie warunków życiowych odbija się na rasie góralskiej w kierunku ujemnym.

**Cechy**      Warunki górskie wpływają też silnie na gospodarkę ludzką  
**gospodarcze**      we wszelkich jej przejawach.

Na całym obszarze Karpat wytworzyły się rodzime formy rolnictwa. W miarę, jak podnosimy się w górę, znika pszenica, z kolei i żyto i jako jedyne zboże uprawiają górale owies, wspinając się ubogimi poletkami aż na grapy i grzbiety beskidzkie. Owieskom towarzyszą półka ziemniaków i kapusty, najważniejszych środków odżywczych górali. Wytwarza się charakterystyczny dla Karpat region geograficzno-rolniczy owsianoziemniaczany<sup>5</sup>. Jednym z poważnych produktów rolnych jest również trawa i siano. Obszary łąk podgórskich zwiększają się ku wysokości, przechodząc w łąki i hale górskie, na których rozwija się jedna z podstaw życia gospo-

<sup>5</sup> J. E r n s t, *Regiony geograficzno-rolnicze Polski*, „Czasopismo Geograficzne”, 1932.

darczego górali: hodowla bydła i owiec. Na halach i połoninach kwitnie pasterstwo. W dniach wysokich dolin, na otwartych partiach zboczy wydartych lasom, na grzbietach, rozsypują się szałas, tworząc sezonowe wsie i osady pasterskie. Stada bydła rogatego i owiec pasą się i przeganiają przez hale i połoniny, nadając im oryginalne piętno.

Obok gospodarki rolnej i pasterskiej istnieje trzecia dla górali doniosła gałąź gospodarcza: praca w lesie. Ścinka, zwózka i obróbka drzewa w rozległych borach karpaccich ożywiają gwarem i pracą martwością zimy karpacciej oraz dostarczają zarobku licznej ludności.

Z Karpatami związane są bardzo ważne dla całej Polski działy przemysłu: górnictwo naftowe i przemysł naturalno-gazowy oraz poważna część naszego górnictwa solnego. Dzięki budowie geologicznej Karpat, powstały w nich warunki do występowania ropy. Wieże szybów wiertniczych, rozsiane od Huculszczyny aż po Limanowskie, znaczą pochod górnictwa naftowego, ograniczonego w Polsce tylko do łańcucha karpacciego. Również wyłącznie w Karpatach występuje gaz ziemny, którego produkcja rozwija się coraz lepiej. Jedynie w Karpatach pojawiają się sole potasowe, a solnictwo posiada tu słynne kopalnie w Wieliczce i Bochni oraz szereg innych, rozsianych na Podkarpaciu. Dobywanie i przeróbka ropy, eksploatacja gazów ziemnych oraz soli stanowią najpotężniejszy i charakterystyczny przemysł górniczy obszaru karpacciego.

Największe możliwości dla budowania zapór dolinnych istnieją w Polsce w górach, a to wskutek obfitości wody i korzystnej budowy terenu. Dwie zapory w Porąbce i Rożnowie już się budują, dalsze są w projekcie. Zapory takie pozwolą opanować groźbę powodzi i dostarczą prądu elektrycznego dla wielkich połaci kraju.

Gdzie wytepieno lasy, jak to się niestety dokonało przez wieki w wielu okolicach Karpat, a ciągle powiększająca się ludność nie może się wyżywić z ubogiej i wyjałowionej gleby, rozwija się w Karpatach chałupnictwo. Przemysł chałupniczy zatrudnia znaczne ilości bezrobotnej przez długą część roku ludności wiejskiej, przybierając (np. w górskiej części województwa krakowskiego) pokaźne rozmiary w działach stolarstwa, koronkarstwa, ślusarstwa, kowalstwa, garbarstwa, koszykarstwa, wyrobu zabawek itd.

W ostatnich dziesiątkach lat wysuwa się na coraz ważniejszy plan dalsza gałąź gospodarstwa górskiego, w wielu regionach niewątpliwie najważniejsza dla ludności, to jest przemysł turystyczno-letniskowo-zdrojowiskowy. Turystyka rozwija się najsilniej tam, gdzie piękno przyrody wzbija się do najwyższego stopnia, jak w Tatrach, Pieninach, niektórych okolicach Beskidów Zachodnich i Wschodnich. Letniska zapełniają się

najlepiej w okolicach uroczych, o ułatwionym dostępie i dostępnych cenach. Przemysł zdrojowiskowy skupia się dookoła źródeł mineralnych, uzdrowiska i stacje klimatyczne wśród okolic lesistych. Rozmiar tych przemysłów jest w Karpatach ogromny. Wszak w Zakopanem frekwencja całoroczna gości przekroczyła 50 000 osób, a więc liczbę właściwą tylko najsilniej odwiedzanym miejscowościom klimatycznym Europy. Krynica jest największym zdrojowiskiem Polski. W Karpatach istnieją takie doliny, jak Wisły, Dunajca, Popradu czy Prutu, wzdłuż których ciągną się prawdziwe sznury letnisk i uzdrowisk. Największa w Polsce ilość źródeł mineralnych znajduje się również w Karpatach. Można powiedzieć, że całe Karpaty tworzą jeden górski obszar uzdrowiskowo-turystyczny.

Odrębną rolę zajmuje w górach zagadnienie komunikacyjne i jest ono tu jeszcze ważniejsze, jak w dołach. Dzieje się to z przyczyny większych trudności terenowych w górach i stąd, że stan komunikacji wprost decyduje o rozwoju letniskowo-turystycznym obszarów górskich. W związku z ukształtowaniem terenowym, budowa linii kolejowych i dróg musi w górach kierować się innymi przesłankami, jak na dołach. W Karpatach, gdzie sieć kolejowa i drogowa jest wysoce niewystarczająca, a stan dróg fatalny, zagadnienie poprawy komunikacji urasta do znaczenia problemu gospodarczego najwyższej wagi. Zagadnienie to zostało rozwiązane w pomyslny sposób jedynie na odcinku Beskidów Zachodnich w obrębie województwa śląskiego. Na pozostałych ogromnych przestrzeniach Podhala, Beskidów Zachodnich, Środkowych i Wschodnich problem komunikacyjny czeka na swe załatwienie. Jest to jedno z palących zagadnień, wspólnych dla całego obszaru Karpat.

**Cechy kulturalne** Ze wspólnotą przyrodniczą i gospodarczą, łączącą obszar karpacki w jedną całość, splata się wspólność zagadnień kulturalnych. Zdawałoby się, że przy urozmaiceniu etnograficznym łańcucha karpackiego wspólnota kulturalna najslabiej się zarysowuje. Zupełne rozwianie takich wątpliwości przyniosły objawienia duszy ludowej Karpat: Święto Gór w Zakopanem i Zjazd Górski w Sanoku. Wykazało się, ile wspólnego tkwi w charakterze obyczaju, strojów ludowych, tańców, muzyki i śpiewów szczepów górskich i to przy całej ich różnorodności. Prymitywizm, sięgający w najpierwotniejszych przejawach góralszczyzny do głębokich pokładów duszy, surowość, rodząca się w ciężkiej walce ze światem gór, żywiołowość, która wykwita z kolorowych łąk górskich, utalentowanie do tańca i muzyki, tkwiące w człowieku gór, wyłaniały się u wszystkich grup z przekonującą siłą. Wspólność tych cech połączyła tam najpierwotniejszych w swych przejawach Hucułów, czyli górali gorceńskich, z najbardziej przeoranyymi cywilizacją góralami śląskimi. Obja-

wiło się to szczególnie w chwilach, w których na stadionach i w teatrach ukazywały się razem wszystkie grupy góralskie. Jeden potężny głos gór szedł od nich na widownię i porywał wszystkich.

Sztuka ludowa osiągnęła swój najwyższy stopień tam, gdzie znalazła najlepsze warunki rozkwitu przez długie wieki, w odcięciu od niwelującego wpływu dołów, a więc w najwyższych górach łańcucha Karpat, w Tatrach i Beskidach Wschodnich, u Podhalań i Huculów.

Twórczy duch góralszczyzny wyraża się przede wszystkim w budownictwie. Chata podtatrzańska ze swym spadzistym dachem wiąże się w jedną piękną całość ze strzelistością smreków i turni tatrzańskich, grażda huculska w swym rozsiadłym kształcie odpowiada harmonijnie szerokim kopom Beskidów Wschodnich. Ale i w domach góralskich innych okolic Karpat przejawia się charakterystyczny typ domu drewnianego, właściwy górcom; jego wspólnym znamieniem jest czysto drewniany dach. Słomiana strzecha, ten symbol bogactwa zbożowego dołów, zanika z wolna, zbliżając się do Karpat, aż w ich głębi ustępuje całkowicie dachom gontowym. Drewniane są też kościołki górskie od Cieszyna po Czeremosze. Pierwotne cerkwie wschodnio-beskidzkie budowało się od niepamiętnych czasów z drzewa i gontami kryło się kopulaste dachy. Z drzewa wznoszono kościołki podhalańskie i zachodnio-beskidzkie aż po Śląsk, objając gontem aż po ziemię ich smukłe wieżycy.

W zdobieniu wnętrz, sprzętach codziennego użycia, przejawia się góralszczyzna w odmienny od nizin sposób. Piękno mebli, malowniczość ceramiki, oryginalność szczegółów w budynkach, fantazja w wyrobie sprzętów, a nade wszystko bogactwo rzeźby, którą się pokrywa wszystko, co możliwe, są cechami powtarzającymi się w całych Karpatach. W najlepiej zachowanych regionach, podhalańskim i huculskim, mamy do czynienia z najbogatszymi i najczystszyimi formami sztuki garncarskiej, stolarskiej i rzeźbiarskiej. W tych cechach i używaniu drzewa, jako głównego tworzywa, wyraża się doniosły element wspólnoty sztuki ludowej Karpat.

Wspólność kulturalna obszaru karpackiego ukazuje się również w muzealnictwie regionalnym. W najstarszym i najlepszym z naszych muzeów górskich, Muzeum Tatrzańskim w Zakopanem, w działach górskich Muzeów Śląskich w Katowicach i Cieszynie, Muzeum Żywieckim, Muzeum w Rabce, Sanoku, tworzącym się Muzeum Huculskim w Żabiem i innych muzeach górskich, widać w zbiorach tak przyrodniczych, jak etnograficznych, wspólną nić, wiążącą obszary Karpat i góralszczyznę od Śląska po Czeremosze.

Łączność zagadnień i potrzeb znamionuje szkolnictwo w górach. Jakkolwiek nauka czytania, pisania i rachowania jest zasadniczą potrzebą



oświatową Polski tak niżowej, jak górskiej, na obszarze Karpat wysuwa się nadto na pierwszy plan organizacja specjalnego szkolnictwa zawodowego. Szkoły rolnicze winny mieć, a częściowo już mają tu typ górski, odmienny od szkół rolniczych na dołach, to samo szkoły zawodowe innych rodzajów.

Staralem się podkreślić cechy wspólności, jaka wiąże Karpaty w jeden obszar górski, odmienny w swym wykształceniu od obszaru nizinnego Polski. Ów wielki teren karpacki dzieli się na szereg regionów pomniejszych. Regiony te, w ogólnych swych właściwościach połączone wspólnymi znamionami, różnią się wybitnie od siebie w swych lokalnych cechach.

### PODZIAŁ KARPAT NA REGIONY

Sprawa wydzielenia poszczególnych regionów w Karpatach Polskich była już wielokrotnie opracowywana i dyskutowana, już to w łączności z całą Polską, już to oddzielnie.

Podstawy, jakich nauka używa do określenia regionów, czy też krain, są rozmaite: geograficzne, przyrodnicze z różnych działów nauk przyrodniczych, gospodarcze, etnograficzne, administracyjne, polityczne. Zależnie od tych przesłanek dokonywano u nas już wielu podziałów na regiony i istnieje obszerna literatura, poświęcona powyższym zagadnieniom<sup>6</sup>. W tej rozprawce podam dwa podziały regionów karpackich; obie próby podziałów oparte są na różnorodnych podstawach wydzielenia.

**Regiony fizjograficzno-turystyczne**      Pierwszy z tych podziałów, który przeprowadziliśmy wraz z dr. S. Leszczyckim i przedstawiliśmy na dorocznym Zjeździe Karpackim w Krynicy na wiosnę 1936 r., wywołał pewne zastrzeżenia, ograniczające się do obszaru Beskidów Wschodnich, gdzie zresztą najwięcej istnieje zagadnień spornych; poza tym nie budził on większych wątpliwości w gronie zebranych. Przy próbie tej posłużono się odpowiednią literaturą naukową i turystyczną oraz ankietą, przy czym wypowiedzieli się liczni znawcy Karpat, wśród nich prof. J. Smoleński, A. Zierhoffer, K. Sosnowski, Z. Klemensiewicz, A. Lenkiewicz, mjr H. Gąsiorowski oraz dr M. Orłowicz. W ustaleniu podziału braliśmy z dr. S. Leszczyckim

<sup>6</sup> L. Sawicki, *Terminologia regionalna ziem polskich. Polskie słownictwo geograficzne*, Kraków 1922; S. Pawłowski, *O nazwach używanych w geografii ziem polskich*, „Przegląd Kartograficzny” 1923. Pełny wykaz literatury przytoczonej przez W. Goetla w wydaniu z 1936 r.

pod uwagę tak dane fizjograficzne, jak etnograficzne i gospodarcze, ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb turystyki letniej i zimowej w Karpatach. Dla lepszej orientacji czytelników zamieszczam obok mapkę schematyczną z przedstawionym na niej podziałem.

Ogólny podział Karpat przeprowadziliśmy na Karpaty Zachodnie i Wschodnie. Uważamy bowiem, że część środkowa łuku karpackiego, wydzielana czasem jako tzw. Karpaty Środkowe, jest jednostką fizjograficzną zbyt małą i krajobrazowo podobną do połaci zachodniej, aby wydzielać ją jako odrębną jednostkę całych Karpat. W jeszcze wyższym stopniu odnosi się to do przesłanek turystycznych; ruch turystyczny na obszarze między Przełęczą Tylicką a Łupkowską jest dotychczas słaby, nie może być przeciwstawiony ruchowi turystycznemu Karpat Zachodnich czy Wschodnich, jako równoważna jednostka; obszar ten komunikacyjnie łączy się z zachodem.

Należy też zaznaczyć pewną różnicę pojęcia Karpat Zachodnich i Karpat Wschodnich. O ile w skład Karpat Zachodnich wchodzi jednostki o tak wybitnych różnicach fizjograficznych (geologia, krajobraz itd.) jak Tatry, Pieniny i Beskidy Zachodnie, to w obrębie Karpat Wschodnich brak takich różnic. Jedynie pod względem geologicznym wyróżniają się Góry Czywczyńskie i część Gór Hryniawskich, w których występują skały krystaliczne, różne od mas piaskowcowo-łupkowych, tzw. „fliszu”, zalegających większość Karpat Wschodnich. Natomiast pod względem krajobrazowym różnice pomiędzy Górami Czywczyńskimi i pozostałymi Karpatami Wschodnimi nie są wybitne. Pod względem zaś turystycznym stanowią Karpaty Wschodnie jedną całość. Wobec powyższego stanu rzeczy i olbrzymiej przewagi, jaką w Karpatach Wschodnich reprezentują góry o typie fliszowym, właściwym utartemu pojęciu Beskidów, używa się dla Karpat Wschodnich nazwy Beskidy Wschodnie, którą można w tym znaczeniu uważać za synonim nazwy Karpaty Wschodnie. Nazwa Karpat Wschodnich jest jednak potrzebna i została dlatego wprowadzona, że ma uzasadnienie przyrodnicze oraz stanowi przeciwagę nazwie Karpaty Zachodnie, ogólnie przyjętej. Granicę między Karpatami Zachodnimi i Wschodnimi kładziemy w okolicy Łupkowa. Z punktu widzenia turystycznego najlogiczniejszą granicą jest tu sama Przełęcz Łupkowska i dolina rzeki Osławy, a dalej na północ San. Fizjograficznie, jak to podnosi M. Klimaszewski w pracy zbiorowej o Łemkowszczyźnie<sup>7</sup>, nale-

<sup>7</sup> *O Łemkowszczyźnie*, Praca zbiorowa pod red. W. Goetla. Artykuły: K. Sosnkowskiego, J. Smoleńskiego, S. Lekszyckiego (z literaturą), M. Klimaszewskiego, A. Wójcika-Bieśnickiego, R. Reinfussa, W. Mileskiego i J. Reychmana – „Wierchy”, R. XIII, Kraków 1935; R. Reinfus, *Łemkowie*, „Wierchy” R. XIV, Kraków 1936.

żałoby tę granicę przesunąć jeszcze nieco na wschód do Przełęczy Solińskiej (750 m) i stąd doliną Solinki do Sanu, gdyż dopiero dalej na wschód zaczyna się typowy krajobraz bieszczadzki.

Dalszy podział przedstawia się następująco:

**A) Karpaty Zachodnie** obejmują: Beskidy Zachodnie, Beskid Środkowy czyli Niski, Podhale z Tatrami i Pieninami.

I. **Beskid Zachodnie** ciągną się w ramach państwa polskiego od Olzy i granicy państwowej biegnącej grzbietem Czantoria-Stożek na zachodzie, po przełęcz Tylicką i dolinę Kamienicy Jaworzyńskiej na wschodzie. Dzielą się na następujące grupy:

1) **Beskid Śląski** od zachodu odgraniczony wyżej wspomnianą granicą państwa, od północy linią kolejową Skoczów-Bielsko, od wschodu linią kolejową Bielsko-Żywiec-Milówka-Zwardoń.

2) **Beskid Mały** zamknięty jest wkoło liniami kolejowymi: od zachodu Bielsko-Żywiec, od południa Żywiec-Sucha, od wschodu Sucha-Skawce-Wadowice, od północy Wadowice-Andrychów-Bielsko.

3) **Beskid Wysoki** (czasem nazywany Żywieckim) od zachodu graniczy z Beskidem Śląskim, od północy z Beskidem Małym, od Suchoj na wschód granica biegnie linią kolejową do Chabówki, od wschodu linią kolejową Chabówka-Nowy Targ. Dzieli się na 4 części: a) grupa Wielkiej Raczy, b) grupa Pilska, c) grupa Babiej Góry, d) Beskid orawski.

4) **Pogórze Lanckorońskie** obejmuje górzystą okolice, odgraniczoną od zachodu linią kolejową Wadowice-Sucha, od północy linią kolejową i szosą Wadowice-Kalwaria-Myślenice, od wschodu szosą Myślenice, od wschodu szosą Myślenice-Stróże, od południa szosą Stróże-Sucha.

5) **Gorce** od zachodu sąsiadują z Beskidem Wysokim, od południa z kotliną Nowotarską, od wschodu oddzielone są doliną Dunajca. Granica północna biegnie linią kolejową Chabówka-Mszana Dolna, następnie drogą Mszana Górna-Wilczyce-Chyżówki-Stopnice-Zalesie-Kamienica.

6) **Beskid Wyspowy** leży pomiędzy doliną Skawy a Dunajca, na północ od Beskidu Wysokiego i Gorców. Granica północna biegnie linią Sucha-Stróże-Myślenice-Dobczyce-Żegocina.

7) **Pogórze Rożnowskie** obejmuje okolice od linii Nowy Sącz - Limanowa na południe, w kierunku Rożnowa-Czchowa-Rajbrotu ku północy, ku wschodowi po dolinę Białej Dunajcowej.

8) **Beskid Sądecki** ciągnie się na wschód od doliny Dunajca, od południa zamyka go granica państwowa, od północnego wschodu dolina Kamienicy Jaworzyńskiej, ciągnąca się od przełęczy Tylickiej po Nowy

Sącz. Wyróżnić tu należy: a) grupę Radziejowej, b) grupę Jaworzyny – rozdzielone od siebie doliną Popradu.

II. **Beskid Środkowy** lub **Niski** ciągnie się od przełęczy Tylickiej na zachodzie, po przełęcz Solinki na wschodzie. Wyróżnić tu można 5 części: a) Beskid Grybowski, b) Beskid Gorlicki, c) grupę Magóry Wątkowskiej, d) Beskid Dukielski, e) grupę Bukowicy.

III. **Podhale** \*\*) leży na południe od Beskidu Zachodniego; Podhale obejmuje 3 części: a) Tatry, b) Pogórze Podhalańskie, c) Pieniny.

a) **Tatry Polskie** odgraniczone są od północy linią spadku regli ku kotlinie zakopiańsko-podtatrzańskiej. Tatry dzielą się na 2 części: Zachodnie i Wysokie; granicą między nimi jest przełęcz Liliowe i dolina Suchej Wody.

b) **Pogórze Podhalańskie** ciągnie się między Tatrami a kotliną Nowotarską, od zachodu i wschodu ograniczone jest granicą państwową.

c) **Pieniny** odgranicza od północy szosa Czorsztyń-Krościenko-Szczawnica – dalej potok Grajcarek aż do przełęczy Obisza, od południa granica państwowa.

**B) Karpaty Wschodnie** (lub **Beskidy Wschodnie**) obejmują: Bieszczady, Gorgany, Czarnohorę.

I. 1) **Bieszczady Zachodnie** ciągną się od doliny Oslawy na zachodzie po przełęcz Tucholską i dolinę Stryja na wschodzie, granicę północną stanowi linia kolejowa Zagórz-Sambor.

2) **Bieszczady Wschodnie** ciągną się od Bieszczadów Zachodnich na zachodzie do przełęczy Wyszkwowskiej i do doliny Świcy na wschodzie. Granicę północną stanowi linia kolejowa Sambor-Drohobycz-Stryj-Dolina.

Jako odrębne grupy, występujące na północ od Bieszczadów, należy wyróżnić: a) Pogórze Sanocko-Samborskie, b) Pogórze Truskawieckie.

II. 1) **Gorgany Zachodnie** graniczą na zachodzie z Bieszczadami, na wschodzie ciągną się po dolinę Bystrzycy Sołotwińskiej. Granica północna biegnie drogą Dolina-Perehińsko-Nadwórna.

2) **Gorgany Wschodnie** graniczą na zachodzie z Gorganami Zachodnimi, na wschodzie granicę stanowi dolina Prutu i przełęcz Jabłonica.

III. **Czarnohora** obejmuje grupy: 1) Czarnohora, 2) Góry Czyw-

---

\*\*) Podhale w powyższym znaczeniu odpowiada temu, co niekiedy się rozumie przez „Skalne Podhale”. Określenia „Podhale” używa się też w znaczeniu szerszym, czasem dla obszaru górskiego województwa krakowskiego od powiatu żywieckiego na zachodzie, po nowosądecki na wschodzie, czasem jeszcze szerzej, aż do całych Karpat Polskich włącznie.

czańskie, 3) Góry Hryniawskie, 4) Góry Pokuckie (inaczej zwane Beskidem Huculskim).

1) Pasma Czarnohory graniczy od zachodu z Gorganami Wschodnimi, od północy oddzielone jest szosą Worochta-Żabie, od wschodu doliną Czarnego Czeremoszu i potoku Szybeny.

2) Góry Czywczyńskie odgraniczone są od północy potokiem Szybeny, od wschodu doliną Czarnego Czeremoszu, od zachodu i południa zamknięte są granicą państwową.

3) Góry Hryniawskie leżą pomiędzy Czarnym Czeremoszem a Białym Czeremoszem, który stanowi tu granicę państwową.

4) Góry Pokuckie (Beskid Huculski) na zachodzie odgraniczone są doliną Prutu, na południu sąsiadują z pasmem Czarnohory, Górami Czywczyńskimi i Hryniawskimi, od wschodu zamknięte są granicą państwową, od północy odgraniczone szosą Kuty-Kosów-Delatyn. Poniżej, ku północy, rozciąga się obszar górzysty, zwany Pogórzem Pokuckim.

Podział powyższy ujmuje wydzielenie jednostek górskich oparte na fizjografii, ze szczególnym uwzględnieniem celów turystycznych; z tych względów granice regionów są prowadzone głównie dolinami, szosami, liniami kolejowymi itp.

**Regiony etnograficzno-kulturalne** Przy pracy regionalistycznej musimy posługiwać się również podziałem regionalnym innego rodzaju. W podziale takim obok podstaw fizjograficznych i turystycznych należy szczególnie silnie uwzględnić momenty etnograficzne, administracyjno-polityczne, społeczne i kulturalne. Tu proponuję podział Karpat na następujące regiony górskie, idąc od zachodu:

Na obszarze województwa śląskiego leży:

1) **Region śląski**; obejmuje tereny górskie województwa śląskiego (odpowiada w podziale fizjograficzno-turystycznym Beskidowi Śląskiemu bez stoków żywieckich).

Na obszarze województwa krakowskiego leżą:

2) **Region żywiecki**; obejmuje cały powiat żywiecki i części górskie powiatu bialskiego i wadowickiego (odpowiada w podziale fizjograficzno-turystycznym Beskidowi Małemu i Beskidowi Wysokiemu bez Beskidu Orawskiego).

3) **Region myślenicko-limanowski**; obejmuje część górską starostwa myślenickiego i starostwo limanowskie (odpowiada w podziale fizjograficzno-turystycznym Pogórzem Lanckorońskiemu, Beskidowi Wyspowemu i Gorcom).

4) **Region orawski**; obejmuje część orawską starostwa nowotar-

skiego (odpowiada w podziale fizjograficzno-turystycznym części Beskidu Orawskiego).

5) Region tatrzański; obejmuje Tatry i starostwo nowotarskie z wyjątkiem obszarów Orawy, Spisza i Pienin (odpowiada w podziale fizjograficzno-turystycznym Tatrom i części zachodniej Pogórza Podhalańskiego).

6) Region spiski; obejmuje część spiską starostwa nowotarskiego (odpowiada w podziale fizjograficzno-turystycznym części wschodniej Pogórza Podhalańskiego).

7) Region Pieniński; obejmuje Pieniny i ich najbliższą okolicę w obrębie starostwa nowotarskiego (odpowiada w podziale fizjograficzno-turystycznym Pieninom).

8) Region nowosądecki; obejmuje obszar starostwa nowosądeckiego ze szczególnym uwzględnieniem elementu polskiego (odpowiada w podziale fizjograficzno-turystycznym Beskidowi Sądeckiemu).

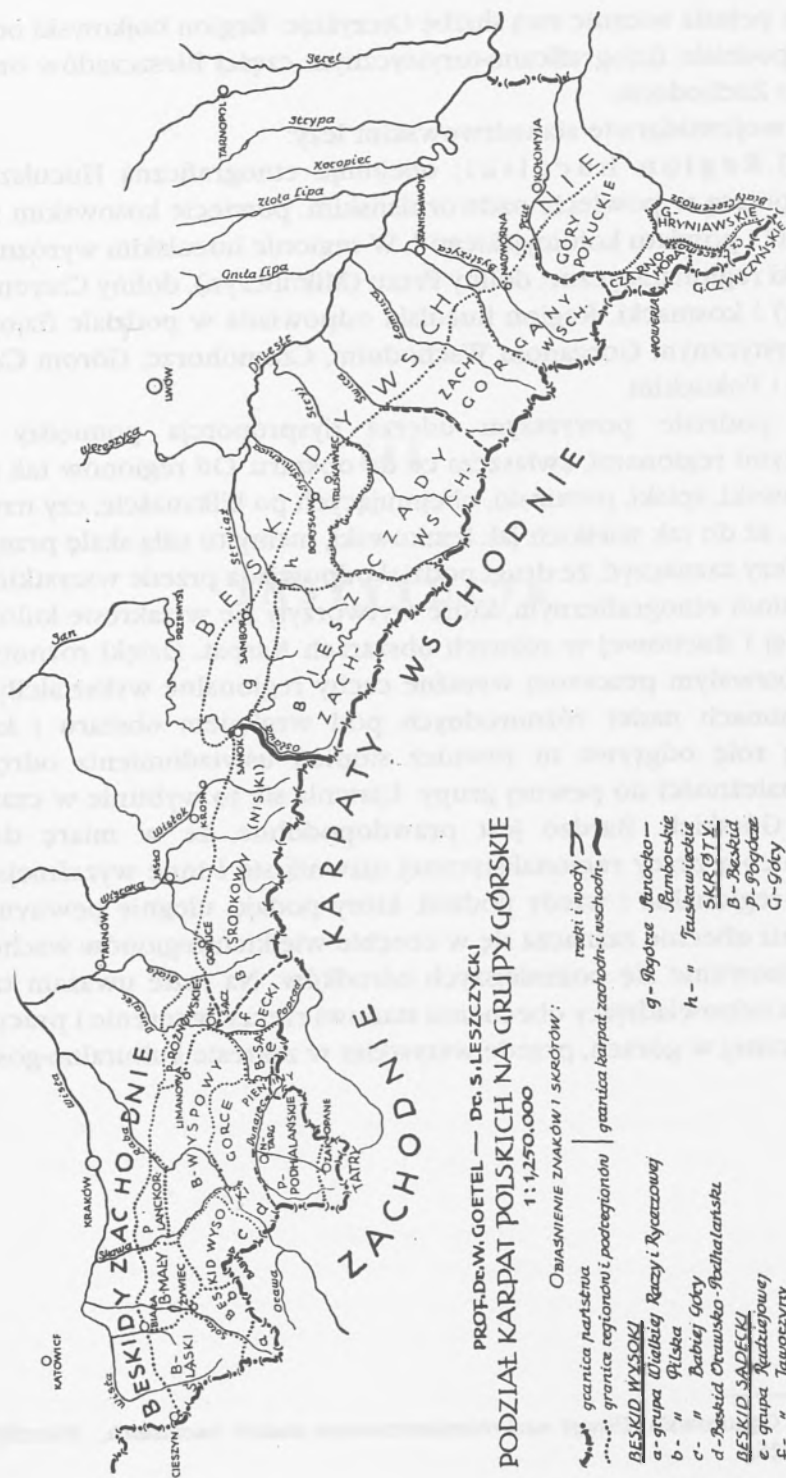
Częściowo na obszarze województwa krakowskiego, a częściowo lwowskiego leży:

9) Region łemkowski; obejmuje obszar Łemkowszczyzny od starostwa nowosądeckiego na zachodzie, po starostwo leskie na wschodzie. Ścisła granica wschodnia regionu łemkowskiego była przedmiotem licznych studiów i wymaga jeszcze dodatkowych badań w terenie, zwłaszcza etniczno-socjologicznych. W regionie tym zarysowują się już obecnie wyraźnie ośrodki pracy regionalistycznej: jasielski, sanocki i leski. Na obszarze Łemkowszczyzny mieszkają obok Łemków Polacy w szeregu miejscowości, jak to wymienił w swej pracy S. Leszczycki<sup>\*\*\*</sup>). Region łemkowski odpowiada w podziale fizjograficzno-turystycznym Beskidowi Środkowemu części Bieszczadów Zachodnich.

Na terenie województwa lwowskiego i stanisławowskiego leży:

10) Region bojkowski; obejmuje obszar etnograficzny Bojkowszczyzny, a więc od starostwa leskiego na zachodzie po starostwo doliniańskie i kałuskie na wschodzie, przy czym granice te winny być jeszcze ściślej określone: wyróżniają się dzisiaj ośrodki: samborski i stryjski. Na obszarze Bojkowszczyzny, a także częściowo Łemkowszczyzny mieszkają znaczne grupy szlachty, która otrzymała swe nadania od królów pol-

<sup>\*\*\*</sup>) Por. S. Leszczycki, *Zarys antropogeograficzny Łemkowszczyzny*, „Wierchy”, R. XIII, 1935. Kraków. Na mapie, dołączonej do powyższej rozprawy S. Leszczyckiego są błędnie zaznaczone Tylicz (połowa mieszkańców polska) oraz Huta Polańska (zamieszkała przez Polaków); na mapie zostały też pominięte przysiółki Uścia Ruskiego (Oderne), Wysowej (Huta Wysowska), Krempnej (Huta Krempska) i inne.



PROF. DR. W. GOETEL — DR. S. LESZCZYCKI  
 PODZIAŁ KARPAT POLSKICH NA GRUPY GÓRSKIE  
 1:1,250,000

- OBJAŚNIENIE ZNAKÓW I SKRÓTÓW:**
- granica państwa
  - ..... granice regionów i podregionów
  - granica karpat zachodni- i wschodni-
  - rzeki i wody
- BESKID WYSOKI**
- a - grupa Wąskiej Rzeczy i Rycarzowej
  - b - " Żyłba
  - c - " Babiej Góry
  - d - Beskid Orawański - Pielhatantski
- BESKID ŚRODKOWY**
- e - grupa Kuchajnowej
  - f - " Jaworzyny
- BESKID NISKI**
- g - Bystrzycki
  - h - " Tatarsko-wielkie
- BESKID ŻYLIŃSKI**
- i - Beskid
  - j - Pogórze
  - k - Góry

skich i pełniła wiernie swą służbę Ojczyźnie. Region bojkowski odpowiada w podziale fizjograficzno-turystycznym części Bieszczadów oraz Gorganom Zachodnim.

W województwie stanisławowskim leży:

11) Region huculski; obejmuje etnograficzną Huculszczyznę, występującą w powiecie nadwórniańskim, powiecie kosowskim i części górskiej i powiatu kołomyjskiego<sup>8</sup>. W regionie huculskim wyróżniają się: ośrodki regionalistyczne: doliny Prutu (Mikuliczyn), doliny Czeremoszów (Żabie) i kosmacki. Region huculski odpowiada w podziale fizjograficzno-turystycznym Gorganom Wschodnim, Czarnohorze, Górom Czywczyńskim i Pokuckim.

W podziale powyższym uderza dysproporcja pomiędzy poszczególnymi regionami, zwłaszcza co do obszaru. Od regionów tak małych jak orawski, spiski, pieniński, obejmujących po kilkanaście, czy nawet kilka wsi, aż do tak wielkich jak łemkowski, mamy tu całą skalę przejść. To też należy zaznaczyć, że drugi podział odpowiada przede wszystkim ugrupowaniom etnograficznym, które wytworzyły się w zakresie kultury materialnej i duchowej w różnych obszarach Karpat. Dzięki różnorodnym i długotrwałym procesom wyraźne cechy regionalne wykształciły się tu w regionach nader różnorodnych pod względem obszaru i kształtu. Wielką rolę odgrywa tu również stopień uświadomienia odrębności i przynależności do pewnej grupy. Ujawnia się to wybitnie w czasie Zjazdów Górskich. Bardzo jest prawdopodobne, że w miarę dalszego pogłębienia pracy regionalistycznej ujawnią się i inne wyraźniejsze jednostki regionalne i wtedy podział, który podaję, ulegnie pewnym zmianom. Już obecnie zaznacza się w obrębie wielkich regionów wschodnich krystalizowanie się pomniejszych ośrodków. Na razie uważam taki podział za odpowiadający obecnemu stanowi rzeczy w terenie i pracy regionalistycznej w górach, przede wszystkim w zakresie kulturalno-gospodarczym.

---

<sup>8</sup> H. Gąsiorowski, *Uwagi nad rozmieszczeniem siedzib huculskich*, „Wierchy” R. IV, Lwów 1926.